

161f; 136b 109; 201 368; 278 3,1930,552; (34) 201 368; (35) 189 4,1820, 348 (Holsten); 661 6,1827, 344ff; 936 1,1834,16; 812 369; (36) 760 273,833 (1833); (37) 22 190.

Kålroe, Kålrabi, *Brassica napus* var. *rapifera*

regnes for en kulturform af raps med meget tyk og bred rodknold; det er den korsblomstrede rodfrugtplante til fodring, som senest vandt indpas i dansk landbrug, alligevel kom den til at spille den største driftsøkonomiske rolle.

Nogle af de ældste omtaler af roe (fra begyndelsen af 1400-t) gælder måske denne plante.

Kålroe 1774ff (1762-1829 kålrod), bladene ligner havekålens; *kålrabi* 1769ff gennem tysk fra italiensk cavoli rapi 'kålroer'. *Skånsk roe* 1764, *svensk roe* 1799 og *Gotlandsroe* 1878, fordi avlen især fra Sverige bredte sig til det øvrige Europa. *Rutabaga* 1799-1933 fra svensk, oprindelig med betydningen 'rodklump'. *Rodkål* 1829ff, Jylland 1800-t; *roeraps* 1884-86, *knoldraps* 1886 (1).

Denne haveplante har antagelig udgjort en væsentlig del af middelalderens »kålgårde« og blev almindelig spist (2). 1794 anbefaler pastor Høegh, at man på husmandssteder, hvor jorden bearbejdes med spade, dyrker kålrabi, turnips og botfeldske roer = haverøer (3); bladene og de snittede knolde kan bruges som malkekvægsfoder og skrællet, kogt og skåret i småstykker staves med mælk og persille, kød eller flæsk, »når man først får smag for kålrabierne, elskes disse mere end andet sul« (1799; 4).

O. 1800 har kålroen længe været dyrket i det nordøstlige Sjælland (5). »Kålrabi er af overmåde stor nytte for bonden; den giver en drøj og sund føde for ham og hans folk, og kålrabi under jorden er et af de bedste fødemidler for hans kvæg«, om vinteren kan de gives ituhakket på hakkelsen eller kogt til en mos (1809; 6). Det kgl. Landhusholdningsselskab udsætter 1812 præmier for de bedste kålroer (7). Kogt og stuvet er roden ypperlig til salt kød og flæsk, »enhver mand burde have 200 kålrabi til sin landsbyhusholdning« (8); der gøres forsøg med ensilering af bladene med salt til kvægfoder, men »dens dyrkning [er] kun få steder begyndt« (1820; 9). 1827 oplyses, at kålroer kun dyrkes enkelte steder i Randers amt, navnlig Galten herred (10), o. 1830 er dyrkningen kun almindelig i Københavns nærmeste omegn (især Fre-

deriksberg sogn) og 1839 dér den mest yndede rodvækst, frøene sås i haven og planterne føres på marken omkring St. Hans dag (11); fem øvede mænd kan daglig tilplante 1 td. land, når hver sætter 3000 planter (12). I begyndelsen køber man planterne hos en gartner, siden sår man fra en lille lerskål ned i huller boret med fingeren, 2-3 frø i hvert hul (NSjælland o. 1880; 13). Optagningen foregår med kartoffelhakker (1816; 12).

Endnu i 1880'erne har kålroen ringe betydning for landbruget sammenlignet med turnips og runkelroe. Arealet er 1888 kun ca. 2.000 ha. Men fra o. 1910 vinder dyrkningen hurtigt terræn, først i Jylland; 1934 opgøres arealet til ca. 204.000 ha eller halvdelen af hele foderroearialet – mod kun 1/20 o. 1830 (14). Reducerede kvægbesætninger førte til, at arealet gik tilbage fra gennemsnitlig godt 200.000 ha i perioden 1955-59 til 155.300 ha i 1963; på andenpladsen kom fodersukkerroer med hhv. 147.230 ha og 130.825 ha; 1968 96.000 ha. Sml. nedenfor.

Kålrabibas var i Vendsyssel en ret af småhakket kålrabi blandet med flæskestumper (15). Rodens indhold af C-vitamin er så betydeligt, at man spøgefuldt har kaldt kålroen »Nordens citron« (15a). Den anvendes nu lidt til stuvninger.

Koges og indtages for vædske i brystet, mod tør hoste, spises med olie for at fremme fordøjelsen (denne plante? 1400-t; 16). Frøene indgår i drik og omslag for hovedpine (begyndelsen af 1400-t; 17). »Opblæser bugen«, hvorfor nogle først koger den med mælk, andre sylter den som kabudskål; spiser man ofte roer, bliver man »lystig til Venus' leg«, de knuste frø indtaget med drik modvirker gift og er bestanddel af det sammensatte universalmiddel teriak; omslag af kogte roer stiller podagrasmerter, destilleret vand af rådne roer lægges som omslag på frosne fødder (1546ff; 18). – Man har givet ko med trommesyge frøene (19).

Kålrabi er slang for menneskehoved (20).

Et af de største eksemplarer man kunne finde blev udhulet og i julen eller Steffensdag 26/12 med tændt lys i sat uden for huset (21), sml.s. 237.

LITTERATUR: (1) 689 1,210f jf. 217; (2) 704 16; (3) 512 7,1874,262; (4) 858 31 jf. 43 1,1780,119; (5) 57 2,212; (6) 427 19; (7) 880 1812,155; (8) 189 4, 1820,157; (9) 661 3, 100-05,206; (10) 320 99; (11) 318 1839,166; (12) 516 5,1816,256f; (13) 497 11,

»Roeoptagning«. Maleri af N. P. Mols, 1886. Statens Museum for Kunst.

1959,34f; (14) 191 2,228f,238f; 304 223; (15) 228e 2,357; (15a) Himmerland 7/12 1944; (16) 343 273; (17) 15 1,7; (18) 841 1577,90; (19) 939 1875,2,180; (20) 85c 31; (21) 972 nr. 6,1891; 488f 4,132.

»ROER«

Roe begyndelsen af 1400-t ff (rofu eller rofw), o. 1450 roe – beslægtet med latin rapa og græsk rapys, til dansk vistnok gennem plattysk rove. I de fleste ældre værker kan den botaniske art ikke afgøres eller er usikker.

Slang: *kokartofler*, *bossegræskar* (bos = ko) (1).

'Roer' er i Norden en af de ældste kulturplanter og var velkendt gennem hele middelalderen, ved dens slutning dyrkedes flere former; gule, røde og hvide roer nævnes medio 1500-t flere gange

i leverancer til den kgl. husholdning, »hvide roer« bruger man læstevis (a 36 tdr.) (2). Sorterne Barderwigske og Botfeldske skal være ført til Danmark af rigsråd Peder Okse 1560 (3). 1581-82 og 1613 omtales roer og »hvide roer« i frøsendinger til den kgl. urtehave ved Skanderborg slot; ved adelsdamen Karen Brahes barselskilde i Odense 1637 får gæsterne om søndagen bl.a. gedde med roer (4). I 1600- og 1700-t har roedyrkningen sikkert været meget beskeden, kun på Mols fandtes ved enkelte landsbyer »hele agre«, fra Sdr. Hald solgtes roer videnom (5). 1790 tilrådes at så »store hvide roer« som forfrugt på ny skovjord (6). Avlen af »foderrødder« (rodfrugter) begynder fra midten af 1700-t, men endnu o. 1800 er den ganske ubetydelig, mest udbredt på sjællandske hovedgårde (7). 1803

skildres forsøg med roer som kreaturfoder (8); nogle steder i det nordøstlige Sjælland dyrker man til 1820'erne botfeldske roer; de skal kunne værne får mod sygdom (9). På samme tid avles roer som haveplante (10) sml. s. 234; foruden at være et af de bedste foder til malkekvæg kan roden anvendes i suppe og stuvning, botfeldske roer er let sælgelige i København (1809; 11). På Tåsinge indfører kammerherre Juel 1805 vekseldrift og roeavl i stor stil; 1834 omtales roedyrkning på grundlag af greve Ernst Reventlows erfaringer på hans gods i Slesvig-Holsten (12). I Horns herred bliver avlet roer efter 1850, i Blidstrup sogn fra 1859, før den tid dyrkedes af rodfrugter kun kartofler (13). Endnu 1861 bliver i Vejle, Skanderborg og Randers amter kun dyrket roer på 1 tdr. land pr. 1000 tdr. land besået areal, 1866 udgør det med ca. 3.100 ha 2,4, 1871 4,6 og 1881 13,6 tdr. land pr. 1000 tdr. land (14). O. 1870 er roer ukendt på Helgenæs ØJylland (15), og på Koster ØMøn lige til sukkerroedyrkingen begyndte o. 1875 (16). Af de første roer får køerne en skæppe to gange daglig og ellers halm og vand (Flakkebjerg; 17).

Først fra 1880'erne breder roedyrkingen sig for alvor, da landbruget går i retning af mejeridrift og højtydende malkekøer; 1881 opgøres arealet med foderroer til 17.200 ha, men 1882 hedder det, at »endnu er roedyrkingen kun undtagelsesvis og i meget lille udstrækning; mange har slet ikke forsøgt den, ja mange betragter den med en vis uvilje og fordom og vil næsten slet ikke høre tale om den« (18).

I Sydslesvig begynder dyrkingen o. 1885 (19), i Sønderjylland starter man i 80'erne med kålroer, de første bederoer, som vinder indpas, er de lange Elvetham roer (kaldt »elleve tommer«) (20). De første roer på Fyn bliver sået o. 1880 og med fingrene: 6 skp. land ved en stor gård i Sandager ved Gislev, året efter sås 2 tdr. land med en primitiv maskine; radrenseren kommer flere år senere (21). Vestjyske bønder avler ikke roer før slutningen af 1800-t; i »kålgården« (køkkenhaven) har man af rodfrugter til husdyrene evt. nogle gulerødder (22). På Avernakø er det en ny lærer, som 1895 begynder at dyrke roer, han tager ofte de store skoledrenge med ud i marken for at lære dem avlen (23).

Arealet med foderroer opgives 1888 til 74.183 tdr. land (24); 1912 261.800 ha, 1925 368.600 ha, 1937 395.400 ha (25) - forholdsvis det største foderroearreal i verden; 1963: 336.786 ha, heraf fodersukkerroer 177.604 ha, runkelroer og kålroer 153.307 ha, resten turnips.

LITTERATUR: (1) 85b 58; (2) 704 18, 704b 20; (3) 931 3,191; (4) 1014 24,1931,148; 825 111; (5) 123 2,34; (6) 194 3,32f jf. 792 1792,231-33 (dyrkningsanvisn.); (7) 191 2,227f; (8) 670 2,1-5; (9) 57 3,1803, 211f; 123 2,34; (10) 182 6,1805,376-80; 675 6,1805, 234-36 jf. 398 1806,626,629f (velkendt som menne-skeføde); (11) 427 1809,29-31; (12) 936 1,1834-35, 231-35 jf. 3, 1836,1-16,41-44,62 (dyrkningsanvisn.); (13) 250b 39; 941f 26,178; (14) 806j 54; (15) 996 1954,92; (16) 631 29/12 1950; (17) 642 43; (18) 512 15,97 jf. 14f; (19) 877 1,1933,140; (20) 885 23,1944, 130f; (21) 876 10/11 1952; (22) 328e 123; (23) 551 14/11 1953; (24) 512 1899,102; (25) 191 2,138.

SÅNING OG PLANTNING

De første roer blev sået med fingrene og fra en kop e.lign. (1) på meget små jordstykker, og man brugte en pind til at måle afstanden mellem hullerne (Falster), senere et »roebor«: bræt med fire små tappe, hvormed et barn kunne stikke huller i jordkammene, og i 80'erne kom roesåmaskiner (Falster, NSjælland; 2).

»Man skal ride i trav og så roer«, dvs. tyndt (1798; 3), de skal sås ved aftagende måne (4) eller i fuldmåne og optages i sidste kvarter (1648; 5); af frygt for jordlopper må roerne ikke sås før St. Hans dag (1767; 6). - Hvor jorden er uren, bør de udplantes, en øvet mand og en 10-årig dreng kan daglig let sætte 3000 roer (1882; 7). 1889 gives anvisning på roers udplantning i hver tredje plovfure (8).

LITTERATUR: (1) 379 1962,84; 885 23,1944,130f; (2) 865 75f; 941f 181; (3) 451b 60; (4) 891 64; (5) 760 570; (6) 977 246; (7) 512 15, 265f; (8) 274 1,45.

LÆGEMIDLER

Spises kogte roer, fordrives vædske i brystet, blandes de med olie fremmes fordøjelsen; afkog drikkes mod tør hoste (o. 1450; 1).

Mod podagra bades fødderne med vandafkog; kogte roer lægges på sår (1533; 2), de er sunde og nærende at spise, virker urindrivende, klarer synet, nydt rå er de derimod skadelige for maven og »giver groft melankolsk blod« (1632; 3).

Stegte hvidroer spises om aftenen for hoste (1632; 4), sukkersødet afkog mod hoste, usødet til omslag på podagra og frost i hælene, til samme brug anvendes også knuste kogte roer eller roer stegt med rosenolie (1648; 5).

Patient med blegkot skal lade sit vand i udhulet hvidroe og hænge den i skorstenen, sygdommen forsvinder, når urinen tørrer væk (6), sml. gulerod bd. 3. Saften af stegt hvidroe drikkes for

hoste (7), roesaft virker urindrivende og bruges som husråd mod gift (1806; 8).

Saften af hvidroers blade gnides i børns øjne, så angribes de ikke af børnekopper (9). Hænder og fødders frostkuder bades med saft af kogte roer, med eddikeafkog af roer eller de pålægges skiver af frosne hvidroer (10). Podagra vaskes med roeafkog (7); saften blandes med usaltet smør til salve på hudløshed (11).

Visne roer nævnes blandt råd for urinens tilbageholdelse hos heste (12).

LITTERATUR: (1) 343 273; 348c 73; (2) 703 75b, 77a; (3) 1004 72; (4) 488o 139; (5) 697 332; (6) 466 163; (7) 217 1807,14,34; (8) 398 1806,622,629f jf. 1837,224; (9) 217 1807,35; 488o 154; (10) 792 4,1794,25; 217 1807,31; 488o 130f; (11) 86 8,1863, 126f; (12) 83 81.

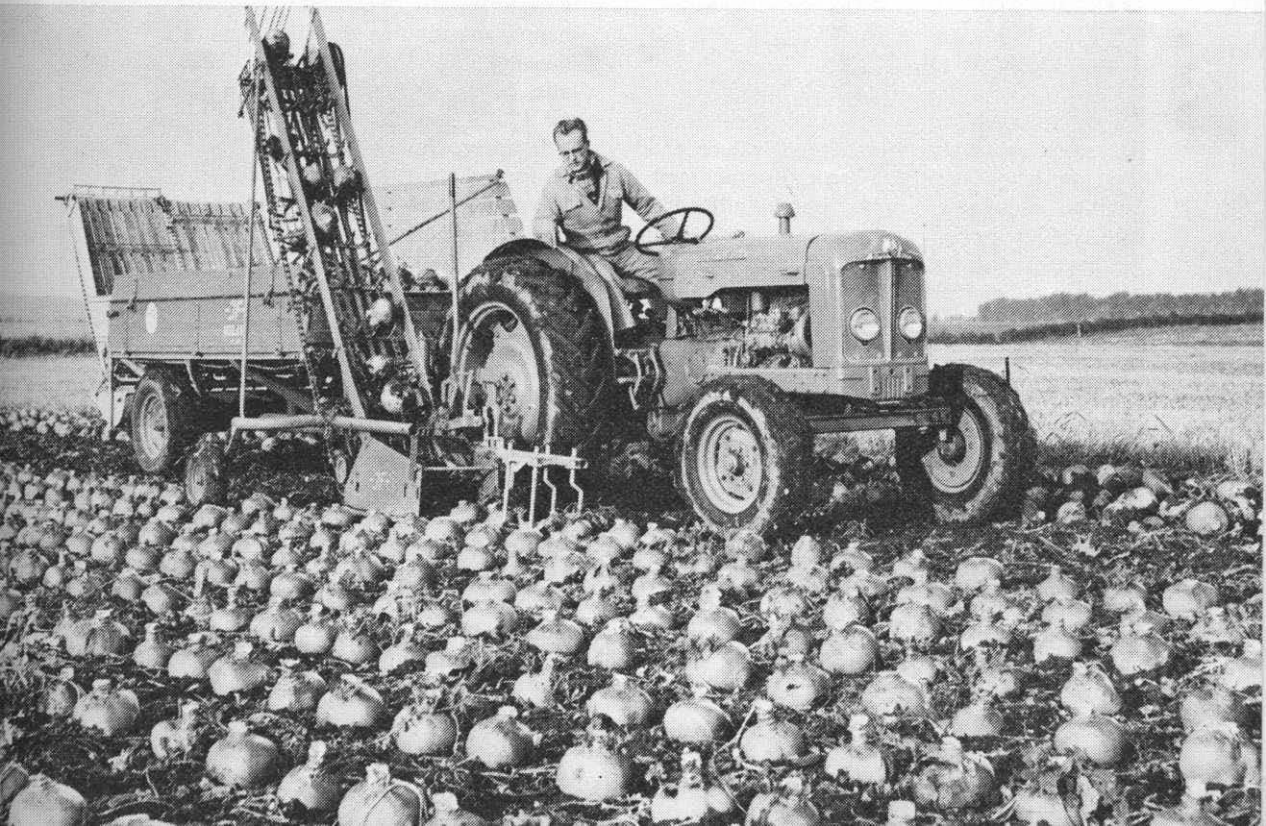
BØRNELEG

En *roelygte*, *lygtemand* (VJylland), *billygte* eller *lygte* er en udhulet roe med åbninger (evt. dækket af silkepapir) i skallen eller partielt ganske tynde gennemskinnelige hinder, indvendig et tændt stearinlys. Hullerne har oftest form og er anbragt som næse, mund og øjne på et »død-

ningehoved«. Man stillede en mørk nat roelygten på øde vejstrækninger, i en port, bag vinduet etc. for at skræmme folk, der kom forbi (1), den blev jule- eller nytårsnat sat på møddingen (Skanderborg-Skiveegnen; 2). Kunstfærdigt udskårne roelygter blev på Tisvildeegnen hængt op ved nytårsfesterne (3). Man gik med en roelygte, der havde fire åbninger, når man om aftenen bragte aviser ud (Kragenæs VLolland o. 1935; 4). Stille høstaftener samledes børn og ungdom ved gadekæret, medbragte roelygter hængt på udspændte snore spejlede sig i vandet (Thyland o. 1910; 5). I november gik (går?) børn med roelygter gennem Broager, svingende dem på lange stænger og sang *Lanternevisen*:
Lanterne, lanterner, · sol og må'n og stjerner ·
i den mørke by. · I den mørke by · lyser min
lanternes lys. Snart er sommeren omme, · så
skal vinteren komme, · fidde rum bum bum ...
(6).

På Kragenæs kro VLolland og i den nærliggende Reventlowpark har siden 1953 været holdt en *roelygtefest* med præmier (efter 1955 en vandrepokal udsat af Lolland-Falsters Sukkerroedyrkerforening) for den smukkeste, den mindste og den sjoveste lygte. Man synger *Lygtevisen* med

Moderne mekanisk roeoptagning.

tekst af festens initiator Robert Meinved (»Bob«) og melodi af Johs. Hansen i Birket:

Vi higer og vi søger · i skoler og i bøger · og lærer stadigvæk af vort besvær. · Men en blussende lygte · gav den fred, som jeg søgte, · og jeg fandt den i min roelygtes skær. (7).

Fyns Tidende og Assens Sparekasse udskrev efteråret 1973 en konkurrence (samlet præmiesum 8000 kr.) om den mest morsomme, uhyggelige og kunstneriske roelygte (8).

LITTERATUR: (1) 228d 2,279; 488f 6,101; 520 10; (2) 488f 4,132; (3) 844 27/11 1953; (4) 107 1955; (5) 659 27/10 1953; (6) 151 26,1953,702 (m. noder); sml 885 53,1477,422-29 (Åbenrå-egnen); (7) 659 og 964 30/11 1953; (8) 280 21/11 1973.

OVERTRO

En roeplante med hvide blade varsler dødsfald i ejerens familie (VLolland; 1), står den nær markens midte: en nær slægtning, i udkanten: en fjernere (Røsnæs; 2). En mand tog en brogetbladet roe med hjem og viste fundet til enken på gården; »ja, det er mig, der skal afsted«, udbrød hun, og kort tid efter døde hun (Galdbjerg ØFyn o. 1890), nogle unge mennesker, som arbejdede i roemarken, fik øje på en brogetbladet plante; »en af familien skal snart dø«, sagde en kone – de andre erklærede, at det var vrøvl, men kort efter begik hendes broder selvmord (3); sml. kál s. 253f.

LITTERATUR: (1) 546 38,1950,224 jf. 153 7,1933, 1,7; (2) 914 1,248; (3) 107 1960.

PROSA OG POESI

De store roemarker, som indtil videre er det dyrkede lands kraftigste træk. Roerne med de stærke og grågule kroppe og de udfordrende bladduske. Plumpe, men ikke længere kedelige: jætteeagtige i deres former og med noget som vildskab i den måde, de har kastet sig på, idet de er kravlet op af jorden. – De plumpe, grågule kroppe skyder op af jorden, tykkere og større for hver dag der går, væltende sig frem i alle retninger, kronede hver af sin bladdusk, der strutter af kraft og fylder luften med sin ramme lugt *Ingeborg Raunkjær* (1).

Så megen skønhed der dog kan ligge over en roemark. Før har man syntes, at få ting var ked-sommeligere end disse snorlige rader af grove toppe... Og så kunne dog ikke en forårsgylden bøgeskov virke skønnere, friskere, køligere end en roemark *C.C. Clausen* (2). Dugperlende roemark, der stråler... som okker og smaragd-

grønt i sollyset *Achton Friis* (3). Roemarken med robuste og blanke blade, struttende af saft, fint knirkende i vinden og buldrende som trommeskind under regnens stave *Ellen Raæ* (4).

Det ejendommelige høstarbejde, som foregår, når roerne tages op og den frodige plante ligesom aflives ved at man skærer toppen af den (5); de hule bump af dem i bunden af vognen, når bonden lægger, er høstens sidste musik, en klang som frosne jordklumper på kistelåget, godt det er forbi *Johannes V. Jensen* (6).

Roer prunker med hjelmdusk på. *Otto Gelsted* (7); roerækkernes grønne bølger · blev brudt af hakkernes blanke stål *Sigfred Pedersen* (8).

A.C. Christensen, Roehøst (9).

LITTERATUR: (1) 755 76,97; (2) 988 nr. 35,1905; (3) 269 2,329; (4) 735 11 sml. 735f 134; (5) 417 nr. 5,1891; (6) 433e 28; (7) 298k 59; (8) 707b 17; (9) 120 21.

Kål, *Brassica oleracea*

Navnet *kål* o. 1300ff (kal, kaal) er fællesgermansk og vistnok afledt af latin *caulis* = kálstok; det knyttes også til andre planter anvendt i husholdningen.

Hvidkål 1601ff; *grønkål* o. 1750ff, *kruskål* 1601ff, *fjerkål* 1805, 1884, *kniplingkål* 1805–20, *amagerkål* 1805ff; *blomkål* 1697ff, de monstrø omdannede sammenpakkede blomster- og blomsterstandsstilke spises; *savojkål* 1697ff, menes at stamme fra Savojen i SØFrankrig; *hovedkål* 1769ff, *kabudskål* 1533–1800-t af latin *caput* = hoved; *knudekål* 1786ff; *rosenkål* 1808ff, sideskuddene kan ligne halvt udfoldede roser; *spidskål* 1841ff efter hovedformen til forskel fra hvidkålens helt runde; *rødkål* begyndelsen af 1400-t; indtil o. 1700 gælder navnet formodentlig en rød-bladet bladkål og næppe vor rødkål.

Vor første benævnelse for madurt-haven er ældre dansk *kalgard*, oldnord. *kálgarör*, *kálgård* (bruges endnu i Jylland), idet 'kál' er fællesnavn til planter med samme anvendelse som kálsorterne, »alt grønt, som bruges til steg« (o. 1700; 2). I middelalderen blev dyrket en hårdfør og nøjsom ikke-kruset *grønkål* (bladkål), en rød-bladet varietet samt *hovedkål*, andre kálsorter først efter munketiden (4).

Abbed Vilhelm skriver 1180 fra Æbelholt kloster ved Hillerød til en munk i Paris efter en sending kálfrø (5). Jyske Lov 3-60, givet 1241, straffer tyveri af kál så strengt som indbruds-